AZMZÂDE ESAD PAŞA

(bk. ESAD PAŞA, Azmzâde).

AZMZÂDELER

XVIII ve XIX. yüzyılda Suriye'de önemli hizmetlerde bulunan bir Türk ailesi.

Aslen Konyalı olup daha sonra Suriye'ye yerleşen sülâlenin bilinen ilk atası Kemik Hüseyin'dir. Bundan dolayı aile Suriye'ye gittikten sonra, Arapça "kemik" mânasına gelen azm lakabıyla anılmıştır. Hüseyin'in torunlarından İbrâhim Bey 1638'de Bağdat Seferi'nden sonra Suriye bölgesine yerleşmiştir. İbrâhim Bey'in İsmâil (ö. 1730) ve Süleyman (ö. 1743) adlarında iki oğlu olduğu bilinmektedir. İsmâil'in de hepsi kendisi gibi paşa olan İbrâhim (ö. 1746), Mustafa (ö. 1755), Esad (ö. 1757) ve Sâdeddin (ö. 1762) adlarında dört oğlu olmuştur.

Azmzâdeler'den bazıları **cerde*** başbuğluğu, mutasarrıflık, **mîrâhur***luk ve valilik görevlerinde bulunmuşlar, emîrü'l-hac olarak hizmet etmişlerdir. Vak'anüvis Ahmed Vâsıf Efendi, 1725'ten 1800'e kadar bu aileden otuzdan fazla vezir ve **mîr-i mîran*** çıktığını kaydetmektedir (*Târih*, I, 230). Azmzâdeler'den ilk Şam valisi ve emîrü'l-hac olan kişi İsmâil Paşa'dır. Onun babası ise "vezîr-i ekber Azm" olarak anılmaktadır. İsmâil Paşa'nın ardından kardeşi Süleyman Paşa 14 Ocak 1734'te Şam valisi oldu. Daha sonra İsmâil Paşa'nın oğlu Esad Paşa 1743'ten 1757'ye kadar Şam valisi ve emîrü'l-hac olarak görev yaptı. Fakat vazifesini suistimalden dolayı 1757'de idam edildi. Yine bu aileden olup Halep ve Sayda valiliklerinde bulunan Mehmed Paşa 1771'de Şam valiliğine ve emîrü'l-hac makamına getirildi. 1772-1773 yılları arasında ise bir yıl kadar Karaman valiliği yaptıktan sonra tekrar eski görevine tayin edildi ve ölümüne kadar burada kaldı.

Azmzâdeler genellikle Suriye bölgesinde olmak üzere Şam, Halep, Bağdat, Rakka, Kudüs, Sayda, Trablusşam, Yafa, Cidde ve Mısır'da; Anadolu'da Karaman, Konya, Maraş, Sivas, İçel, Trabzon, Diyarbakır, Afyonkarahisar'da, ayrıca Rodos, Limni, İstanköy ve Rumeli'de görev yaptılar. Suriye bölgesinde uzun süre bulunmalarından dolayı arşiv vesikalarında "Arabistan vüzerâsı", 1725'ten 1807'ye kadar aralıklarla emîrü'l-hac olarak çalışmalarından dolayı da "ced-be-ced emîrü'l-hacdırlar" şeklinde anılmışlardır. Azmzâdeler Suriye'de görev yaptıkları sırada göçebe Arap kabilelerinin çıkardığı huzursuzlukları önlemişler, ayrıca Lübnan'da Zâhir el-Ömer, Mısır'da Bulutkapan Ali Bey ve Mehmed Zeheb isyanlarına karşı mücadele etmişlerdir. Bundan başka Napolyon'un Suriye harekâtı sırasında Azmzâde ailesinden Abdullah Paşa'nın bölgeyi savunmada hizmeti geçmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ailenin Araplaşmaya başladığı ve Arap milliyetçilik hareketleri sırasında aile mensuplarının bazı teşebbüslerde bulundukları görülmektedir. Bununla birlikte bu davranışı tasvip etmeyen ve karşı çıkan Azmzâdeler de vardır. 1915'te Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'nda Şam mebusu olarak bulunan Azmzâde Mehmed Paşa buna bir örnek teşkil eder. Onun, Arap milliyetçilik hareketlerinde önemli rol oynayan Refik Bey el-Azm ve Hakkı el-Azm'ın idamı üzerine ilâhî adaletin yerini bulduğunu söylediği ve aile fertlerinden böyle utanç verici davranışlarda bulunanların çıkmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirdiği bilinmektedir. Yine bu aileye mensup olup 1956'da Suriye Savunma bakanı olan Hâlid el-Azm ihtilâlden sonra Şam'daki Türk elçiliğine sığınmıştır. Suriyeli tanınmış edip ve şair Cemil el-Azm (ö. 1933) da bu aileye mensuptur.

Bazı aile mensupları halen Suriye'de yaşamakta olan Azmzâdeler, görev yaptıkları yerlerde hanlar, hamamlar, çeşmeler, kuyu ve kulelerle pazar yerleri ve daha başka hayır eserleri meydana getirmişlerdir. Şam'daki Azmzâde Esad Paşa Köşkü bugün müze olarak kullanılmaktadır. Aynı şehirde bulunan Türk elçiliği binasının bir bölümünün mülkiyeti de daha önce Azmzâde Hâlid'e aitti.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Dâhiliye, nr. 329, 770, 898, 1202, 4827, 9963, 10116, 10671, 15860, 16541, 17099, 25699; BA, *HH*, nr. 777, 826, 978, 981, 1031, 1169, 1192, 2288, 3766, 3847, 4692, 5069, 5161, 5174, 5183, 5189, 5318, 5319, 5321, 8228, 8409, 9811, 10316, 10717, 11748, 12333; Şem'dânîzâde, *Mürİ't-tevârih* (Aktepe), II/A, s. 11, 13-14, 38; II/B, s. 102; Enverî, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 5994, vr. 231b, 232a-b, 233a, 335a-b, 336a-b, 350b; Vâsıf, *Târih*, I, 230; II, 177-178, 267; a.mlf., *Târih* (İlgürel), s. 43-44, 136-137; Cevdet, *Târih*, I, 248; II, 32, 38-39, 114, 295-393; *Âliye Dîvân-ı Harb-i Örfîsinde Tedkîk Olunan Mes'ele-i Siyâsiyye Hakkında Îzâhât*, İstanbul 1332, s. 20, 40; Cemal Paşa, *Hâtıralar*, İstanbul 1977, s. 316-317; Abdülkerim Râfiq, *The Province of Damascus, 1723-1783*, Beyrut 1966, s. 56, 85-94, 108, 160-161, 200-295, 301-315; Shimon Shamir, "As'ad Pasha al-'Azm and Ottoman Rule in Damascus (1743-58)", *BSOAS*, XXVI (1963), s. 1-28.

ALİ KARACA

AZRÂ

(bk. VÂMIK ve AZRÂ).

AZRÂİL

(عزرائيل)

Dört büyük melekten can almakla görevli olanı.

Ahd-i Atîk'te ölüm Tanrı'nın gönderdiği bir meleğin faaliyeti olarak kabul edilmektedir. Rab ile İsrâiloğulları arasındaki diyalogu sağlayan "rabbin meleği" (Yahve'nin meleği) insanların ölümle cezalandırılmasında zaman zaman görev almakta (II. Krallar, 19/35; I. Tarihler, 21/15), bu işi yapan melek bazan da "helâk edici" (Çıkış, 12/23; II. Samuel, 24/16) diye adlandırılmaktadır. "Ölüm melekleri" (mal'ake ha-mawet) ifadesi ise sadece bir yerde zikredilmektedir (Süleyman'ın Meselleri, 14/16). Rabbiler (yahudi din bilginleri) "ölüm meleği" (mal'ak ha-mot) kavramını Mezmurlar'daki (89/48) ifadeyle temellendirmişlerdir. Rabbiler'e ait eserlerde ondan fazla ölüm meleği adı yer alır ki bunlardan biri de Azrael'dir. Yahudilik'te ölüm meleğinin yaratılışın ilk gününde var edildiğine inanılır. Mekânı göklerde olup on iki kanadı vardır. Ölüm anında kılıcını çekmiş olarak kişinin baş ucuna gelir. O, Mesih tarafından yok edilecektir. Yahudi geleneğine göre ölüm meleği, ruhunu almak üzere Hz. Mûsâ'ya geldiği zaman Mûsâ onu reddetmiş ve onun ruhu Tanrı tarafından alınmıştır (*JE*, IV, 480-481). Daha ayrıntılı olmak üzere benzer bir rivayet de hadislerde yer almaktadır (Buhârî, "Cenâ'iz", 69, "Enbiyâ'", 31; Müslim, "Fezâ'il", 157, 158). Hıristiyanlık'taki umumi melek inancı Yahudilik'ten alınmadır. Bu sebeple onlarda da ölüm meleğinin varlığına ve görevlerini ifa edişine Yahudilik'te olduğu gibi inanılmaktadır (Michl, I, 511).

Azrâil kelimesi muhtemelen İbrânîce asıllı olup Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde geçmemektedir. Secde sûresinde (32/11) insanların canını almakla görevli olan melekten "melekü'l-mevt" (ölüm meleği) diye bahsedilir. Hadislerde de "melekü'l-mevt" tabiri geçmektedir (Buhârî, "Cenâ'iz", 69, "Enbiyâ'", 31; Müslim, "Fezâ'il", 157, 158; Tirmizî, "Tefsîr", 7; İbn Mâce, "Cihâd", 10; *Müsned*, II, 269, 351; IV, 287; V, 395). Ancak ilk iki halife döneminde müslüman olan Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih gibi şahıslardan nakledilen İsrâiliyat arasında Azrâil

ile ilgili bazı rivayetler de tefsir kitaplarına girmiştir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin ölüm meleği hakkında verdiği bilgiler (*Ḥaḳāʾiḳu'd-deḳāʾiḳ*, s. 507) bu nevi rivayetlerdendir. Secde sûresinde ve öteki bazı âyetlerde can almakla görevli melekten tekil sigasıyla bahsedildiği halde diğer âyetlerde (el-Enfâl 8/50; en-Nahl 16/32-33) çoğul şekliyle (melâike) bahsedilir. Bu sebeple Azrâil'in ruhları almakla görevli melekler topluluğunun reisi olduğunu veya meleklerden yardımcıları bulunduğunu söylemek mümkündür. Nâziât sûresinin baş tarafında geçen (79/1-2) "nâziât" (çekip çıkaranlar) ve "nâşitât" (incitmeden alanlar) kelimelerinin ölüm melekleri (nâziât kâfirlerin ve günahkârların, nâşitât da müminlerin canlarını almakla görevli melekler) mânasına geldiği görüşü kesin değildir. Çünkü müfessirlerin kanaatine göre aynı kelimelerin ruhları, yıldızları, gazileri veya onların atlarını nitelendirmiş olması da mümkündür.

Kur'an'da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmekle birlikte (es-Secde 32/11) bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah'a da nisbet edilir (ez-Zümer 39/42). Nitekim başka âyetlerde (el-En'âm 6/61; el-A'râf 7/37) ölüm meleklerinden "elçilerimiz" (rusulünâ) diye bahsedilmektedir. İbn Mâce'nin rivayet ettiği bir hadise göre ise ("Cihâd", 10) ölüm meleği bütün ruhları almakla görevlendirilmiştir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere ölüm melekleri, kötülüklerden korunan müminlerin ruhlarını alırken şefkat ve nezaketle hareket ederler ve kendilerine selâm verirler (en-Nahl 16/32); kötülük işlemek suretiyle kendilerine zulmedenlerin canlarını alırken de yüzlerine ve arkalarına vurarak onlara karşı sert ifadeler kullanırlar (el-Enfâl 8/50; Muhammed 47/27; en-Nisâ 4/97; el-A'râf 7/37).

Kur'an ve sahih hadislerde Azrâil hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Bundan dolayı A. J. Wensinck gibi bazı âlimlerin ölüm meleğini tasvir biçimi, onun gücü, bulunduğu yer, canlıların ruhunu alış şekli ve zamanı hakkındaki iddiaları (bk. *İA*, II, 156-157; *EI²* [İng.], IV, 292-293) İslâmî değildir. Ölüm gibi çok önemli bir hadise etrafında insanlık tarihi boyunca oluşan ortak yorum ve yakıştırmalardan ve kısmen de İsrâiliyat'tan ibaret olan bu tür rivayetler bazı müslüman müellif ve ediplerin eserlerine de girmiştir. Nitekim Türk edebiyatında ve halk hikâyelerinde de Azrâil motifi aynı unsurlarla işlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 269, 351; IV, 287; V, 395; Buhârî, "Cenâʾiz", 69, "Enbiyâʾ", 31; Müslim, "Feżâʾil", 157, 158; İbn Mâce, "Cihâd", 10; Tirmizî, "Tefsîr", 7; Mukātil b. Süleyman, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Hüseyin Çelebi, nr. 27, vr. 128ᵃ, 189ᵃ⁻ᵇ, 266ᵃ; Taberî, *Tefsîr*, Kahire 1388, I, 203; XXI, 97-98; XXX, 27-29; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Ḥaḳāʾiḳu'd-deḳāʾiḳ* (John Macdonald, "The Angel of Death in Late Islamic Tradition", içinde), *IS*, III/4 (1964), s. 507-513; krş. Abdürrahîm b. Ahmed el-Kādî, *Deḳāʾiḳu'l-aḫbâr fî ẕikri'l-cenneti ve'n-nâr*, Beyrut 1404/1984, s. 9-16; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Kahire 1387/1968, III, 242; IV, 212; Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, II, 163; XXXI, 27-32; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, Kahire 1388, II, 536; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 248, 300; L. B., "Death Angel of", *JE*, IV, 480-482; "Azrail", *TA*, IV, 446-447; J. Michl, "Angels", *New Catholic Encyclopedia*, New York 1967, I, 509-514; A. J. Wensinck, "ʿİzrāʾīl", *EI²* (İng.), IV, 292-293; a.mlf. – [İdâre], "ʿİzrâʾîl", *UDMİ*, XIII, 314-315; a.mlf. – Halim Sabit Şibay, "Azrâil", *İA*, II, 156-157.

AHMET SAİM KILAVUZ

AZRİYYE

(عزرية)

Hâricîler'den İbn Azre'nin fikirlerini benimseyenlere verilen ad (bk. HÂRİCÎLER).

AZUDÜDDEVLE

(bk. ADUDÜDDEVLE).

AZZÂM, Abdurrahman

(عبدالرحمن عزام)

Abdurrahmân b. Hasen b. Sâlim b. Azzâm (1894-1976)

Mısırlı ilim, fikir ve devlet adamı.

Son günlerinde Abdurrahman Azzâm

8 Mart 1894'te Mısır'ın önemli yerleşim merkezlerinden Cîze'nin Şûbek köyünde doğdu. Ailesi daha sonra kendisini okutabilmek için Hulvân'a yerleştiğinden ilkokulu orada bitirdi. On beş yaşında iken babasını kaybetti. Orta öğrenimini Cîze Saîdiyye Medresesi'nde tamamladı (1912).

İngiliz işgali altında bulunan ülkesinin fakirlik, cehalet ve hastalık gibi düşmanlarını yenmeden hürriyete kavuşamayacağına inanan Abdurrahman Azzâm, tıp tahsil etmek üzere aynı yıl Londra'ya gitti. Ancak ders yılının sonlarına doğru gazetelerden, Balkanlar'daki Bulgar, Sırp ve diğer hıristiyanların vahşice cinayetler işlemeye başladıklarını, buralardaki camilerin kiliseye çevrildiğini, müslüman halkın yerlerinden ve yurtlarından kaçmak zorunda bırakıldığını, hatta binlercesinin öldürüldüğünü okuyunca tahsilini terketti ve devam etmekte olan II. Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusu saflarında yer almaya karar verdi. Arnavutluk yoluyla İstanbul'a, oradan da Edirne'ye geçti. Burada Enver Paşa ile tanıştı ve kendisinden yakın ilgi gördü. 1913'te Edirne'nin Bulgar işgalinden kurtarılmasında önemli hizmetleri görülerek askerî nişanla taltif edildi. Bir ara İstanbul Üniversitesi'ne kaydını yaptırdıysa da devam etme fırsatı bulamadı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç ay önce Mısır'a döndü. Kısa bir süre sonra İtalya'nın İtilâf devletlerine katılmasıyla Trablus Harbi'ne iştirak etmek üzere Libya'ya (Berka) geçti (1915) ve orada çeşitli savaşlarda bulundu. Emîr İdrîs es-Senûsî, Ömer el-Muhtâr ve bölgenin istiklâlini ilân eden diğer liderlerle sağlam dostluklar kurdu. Onların müşterek gayretleriyle Trablus Cumhuriyeti ilân edilince İtalya bu yeni devlete savaş açtı (1918). Abdurrahman Azzâm, silâh temin etmek maksadıyla bu sıralarda birkaç defa Almanya'ya ve İstanbul'a gidip geldi. Bu faaliyetleri sebebiyle İngilizler onun Mısır'a girmesini yasaklarken İtalyanlar da hakkında idam kararı çıkardılar. Mısır istiklâlini ilân ettikten sonra, sekiz yıl savaştığı Libya'dan Ömer el-Muhtâr ile birlikte ülkesine döndü (1923). İki yıl misafir ettiği Ömer el-Muhtâr, ileri yaşına rağmen vatanına gidip cihad etmek isteyince ona gerekli silâh ve malzemeyi temin ederek Libya'ya geçmesini sağladı.